NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

“POST-HAQIQAT” DAVRIDA HAQIQAT VA YOLG‘ON CHEGARALARINING O‘ZGARISHI

Quchqorov Javlon Suyundik o‘g‘li
Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasi mudiri Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD, dotsent

Annotatsiya: ***U****shbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan dezinformatsiya va feyk xabarlarning jamoat ma’naviy xavfsizligiga ta’siri taxlil qilinadi. ijtimoiy tarmoqlarning tezkor va keng tarqaluvchi axborot maydoni, yolg‘on ma’lumotlarning tez tarqalishiga imkon yaratadi. bu holat jamoat ishonchini pasaytiradi, siyosiy va ijtimoiy bo‘linishlarni kuchaytiradi, shuningdek, pandemiya kabi favqulodda vaziyatlarda jamoat salomatligi va ruhiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy tarmoqlar, dezinformatsiya, feyk xabarlar, ma’naviy xavfsizlik, axborot savodxonligi, jamoat ishonchi, psixologik barqarorlik.*

SHIFTING THE BOUNDARIES OF TRUTH AND FALSEHOOD IN THE AGE OF 'POST-TRUTH'

Annotation: *This article analyzes the impact of disinformation and fake news circulating on social networks on public moral security. The fast and widely disseminated information space of social networks enables the rapid spread of false information. This situation reduces public trust, intensifies political and social divisions, and negatively affects public health and psychological stability during emergencies such as pandemics.*

Keywords: *social networks, disinformation, fake news, moral security, information literacy, public trust, psychological stability.*

СМЕЩЕНИЕ ГРАНИЦ ИСТИНЫ И *Л*ЖИ В ЭПОХУ «ПОСТПРАВДЫ»

Аннотация: *В данной статье анализируется влияние дезинформации и фейковых новостей, распространяемых в социальных сетях, на общественную духовно-нравственную безопасность. Быстрое и широкое распространение информации в социальных сетях способствует стремительному распространению ложных сведений. Это приводит к снижению общественного доверия, усилению политических и социальных расколов, а также оказывает негативное влияние на общественное здоровье и психологическую устойчивость в чрезвычайных ситуациях, таких как пандемии.*

Ключевые слова: *социальные сети, дезинформация, фейковые новости, духовно-нравственная безопасность, информационная грамотность, общественное доверие, психологическая устойчивость.*

Kirish: **S**o‘nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlar jahon miqyosida axborot almashishning asosiy maydoniga aylangan. ular tezkor, keng qamrovli va doimiy ravishda yangilanadigan platformalar sifatida odamlar orasida yangiliklarni tez yetkazish imkonini beradi. shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar yolg‘on va manipulyativ ma’lumotlarning ham tez tarqalishiga zamin yaratadi. “post-haqiqat” davrida haqiqat va yolg‘on chegaralari aniq emaslashib, odamlarning qarashlari, qaror qabul qilish jarayonlari va jamoat fikriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Dezinformatsiya va feyk xabarlar nafaqat jamoat ishonchini pasaytiradi, balki siyosiy va ijtimoiy bo‘linishlarni kuchaytiradi. favqulodda vaziyatlar, xususan pandemiyalar davrida, bunday ma’lumotlar jamoat salomatligi, ruhiy barqarorlik va xavfsizlikka ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. shuning uchun axborot savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan ma’lumotlarning ishonchliligini baholash bugungi kunda dolzarb vazifa hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, odamlar ko‘pincha o‘z dunyoqarashiga mos keladigan ma’lumotni tezroq qabul qiladi va yolg‘on xabarlarga qarshi immunitet yetarlicha rivojlanmagan. shu sababli, post-haqiqat davrida jamoat ma’naviy xavfsizligini ta’minlash uchun nafaqat texnologik, balki ijtimoiy va pedagogik chora-tadbirlarni ham qo‘llash muhimdir.

Asosiy qism: So‘nggi yillarda post-haqiqat fenomeni siyosiy va ijtimoiy maydonda chuqur iz qoldirmoqda. bugungi kunda post-haqiqat deb ataladigan hodisa avvalgi davrlarda propaganda yoki manipulyatsiya sifatida tanilgan. asosiy farq shundaki, endi yolg‘on va haqiqat orasidagi chegaralar aniq emas, va muqobil haqiqatlar faktlarga emas, balki hissiyotlar, idrok va sub’ektiv qarashlarga asoslanadi. odamlar qaror qabul qilishda va jamiyatni tushunishda ma’lumotlardan ko‘ra, ularning hissiy reaksiyalariga tayangan holda yo‘l tutadi. Zamonaviy texnologiyalar, xususan ijtimoiy tarmoqlar, bu jarayonni kuchaytirgan. ular bir tomondan axborot manbalariga kirishni cheklab, yolg‘onlarni aniqlashni qiyinlashtiradi,

boshqa tomondan esa ularni tez va keng tarqaladigan qilib, yong‘in kabi yoyilishiga imkon beradi. shunday qilib, yolg‘on va haqiqat bir vaqtning o‘zida mavjud va ular orasidagi chegara noaniq bo‘ladi. Tarixiy misollarga qaraganda, Hindistonning Jawaharlal Nehru, Indira Gandi va Atal Bihari Vajpayidenn so‘ng hech bir Bosh vaziri Modi singari so‘zlarni jo‘shqin, hissiy va ritorik uslubda yetkazish qobiliyatini namoyon qilmagan. ammo so‘z ustasi demagogga aylanganda, vaziyat murakkablashadi. qadimgi grek va rim tarixida “demagog” atamasi oddiy xalq manfaatlarini ilgari suruvchi yetakchini anglatgan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan bu so‘z salbiy ma’no kasb etgan: siyosiy shaxs mantiqiy dalillardan ko‘ra, ommaviy tarafkashlik va his-tuyg‘ularni o‘ynatib, qo‘llab-quvvatlash va hokimiyatga erishishga intiladi. postmodern davrda, jamiyatning rivojlanishi bilan “post-haqiqat” atamasi demagogning o‘rnini egallagan. bugungi kunda siyosiy va ijtimoiy maydonda yolg‘on va haqiqat tez-tez aralashadi, manipulyatsiya va sub’ektiv haqiqatlar ommaviy ongga chuqur ta’sir ko‘rsatadi va demokratik jarayonlarga tahdid soladi. shuning uchun post-haqiqat davrida haqiqat va yolg‘on chegaralarini tahlil qilish, ularning shakllanish mexanizmlari va jamiyatga ta’sirini o‘rganish bugungi kunda ilmiy va amaliy jihatdan muhim vazifa hisoblanadi.

Asosiy qism: Post-haqiqat so‘zi "post-" prefiksining ma’nosidagi kengayishni yaxshi namoyon etadi va so‘nggi yillarda tobora kengroq qo‘llanilmoqda. Oddiy ma’noda, prefiks odatda ma’lum vaziyat yoki voqeadan keyin kelgan vaqtni bildiradi – masalan, post-war (urushdan keyin) yoki post-match (o‘yindan keyin). Biroq, post-truth so‘zidagi prefiksning ma’nosi shunday: “ma’lum tushuncha ahamiyatsiz yoki muhim bo‘lmagan davrga taalluqli”. Ushbu ma’no nozikligi 20-asr o‘rtalarida, masalan, post-national (1945) va post-racial (1971) kabi atamalarda paydo bo‘lgan ko‘rinadi.

Post-haqiqat so‘zi birinchi marta shu ma’noda 1992-yilda marhum serb-amerikalik dramaturg Steve Tesich tomonidan The Nation jurnalida ishlatilgan ko‘rinadi. Tesich, Eron-Kontra mojarosi va Fors ko‘rfazi urushi fonida, “biz, erkin xalq sifatida, xohlab post-haqiqat dunyosida yashashga qaror qildik” deb yozgan. Tesich maqolasidan oldin ham "post-truth" iborasi ishlatilgan holatlar mavjud, ammo u odatiy ma’noda — “haqiqat ma’lum bo‘lganidan keyin” — ishlatilgan va haqiqatning o‘zi ahamiyatsiz bo‘lgan degan yangi mazmunni bildirmagan.

2004-yilda Ralph Keyes tomonidan The Post-truth Era nomli kitob nashr etilgan, va 2005-yilda amerikalik komik Stephen Colbert shu mavzuga oid informal so‘zni — truthiness — ommalashtirgan. Oxford Dictionaries so‘zligi bo‘yicha truthiness “haqiqat bo‘lishi shart bo‘lmagan holda, haqiqatga o‘xshash yoki shunday his qilinish xususiyati” deb ta’riflangan. Post-haqiqat esa ushbu tushunchani alohida bayonot sifatida emas, balki butun zamonamizning umumiy xususiyati sifatida kengaytiradi. “Post-truth siyosati” atamasi esa 2010-yil 1-aprelda bloger David Roberts tomonidan Grist blogida ilgari surilgan va u “siyosatning deyarli butunlay siyosiy qaror va siyosiy dasturdan ajralib ketgan siyosiy madaniyat” sifatida ta’riflangan.

Haqiqat tushunchasi inson tafakkurida murakkab va ko‘p qirrali hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Haqiqatni aniqlash jarayoni nafaqat mavjud faktlarni o‘rganishni, balki ular bilan bog‘liq dalillarni tizimli tahlil qilishni ham talab qiladi. Bu esa har qanday sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun muhim ilmiy va etik majburiyat hisoblanadi. 2016-yilda Oxford Dictionary “post-truth” atamasini yilning so‘zi deb e’lon qilgan. Bu atama “ob’ektiv faktlarning jamoatchilik fikriga hissiy va shaxsiy e’tiqodlar bilan solishtirganda kamroq ta’sir qiladigan vaziyat”ni ifodalaydi. Ko‘plar uchun bu tanlov kutilgan holat, chunki 2016-yil siyosiy va ijtimoiy maydonda ko‘plab kutilmagan voqealar va bahsli hodisalar bilan esda qoldi. Shu yil davomida jamiyat post-haqiqat sharoitida shakllanib, mantiq va faktlar hissiyotlar va e’tiqodlar bilan almashtirilgan vaziyatlarga guvoh bo‘ldi.

Post-haqiqat tushunchasi yolg‘on bilan to‘liq sinonim emas; u ob’ektiv faktlarning jamiyat fikrini shakllantirish jarayonida hissiyotlar va shaxsiy e’tiqodlar oldida ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo‘lishini bildiradi. Bunda haqiqatning nisbiyligi, ma’lumotlarning ob’ektivligi bilan bog‘liq qadriyatlarning oddiylashuvi va hissiy nutqning ustunligi yaqqol seziladi. Shu jihatdan, post-haqiqat fenomeni yangi hodisa bo‘lmasada, u jamiyatdagi axborot oqimi va siyosiy manipulyatsiya vositalarini yanada murakkablashtirgan. Eric Alterman uni “dezinformatsiyaning siyosiy quroli” sifatida tavsiflagan. Bundan tashqari, Noam Chomsky post-haqiqat atamasini ishlatmagan bo‘lsa-da, u ommaviy fikrni boshqarish va manipulyatsiya qilishning strategik usullarini ishlab chiqqan. Ularning asosiy maqsadi fuqarolarning tanqidiy fikrlash va tahliliy aqlini cheklash bo‘lib, bu jarayonda hissiyotlarga ta’sir qiluvchi texnikalar, odamlarning xabardorlik darajasini qisqa yo‘l bilan cheklashga xizmat qiladi. Shu tarzda, post-haqiqat davrida haqiqat va yolg‘on orasidagi aniq chegara tobora noaniq bo‘lib, jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va madaniy qarorlarida hissiyotlar ob’ektiv faktlardan ustun turadi. Bu esa ilmiy, jurnalistik va ijtimoiy nazorat sohalarida yangi yondashuvlar va strategiyalarni zarur qilmoqda.

Zamonaviy siyosiy jarayonlar tobora ko‘proq noto‘g‘ri yoki butunlay soxta axborotlarning keng tarqalishi ta’sirida shakllanmoqda. Ayniqsa, internet va muqobil axborot manbalari orqali tarqaladigan ma’lumotlar siyosiy diskursning tabiatini o‘zgartirib yubordi. Natijada, siyosiy bahslar endi ob’ektiv haqiqat va faktlarga emas, balki “post-haqiqat” muhitiga tayana boshladi. Bu muhitda haqiqat umumiy mezon sifatidagi o‘z mavqeini yo‘qotib, uning o‘rnini hissiyotlar, ishonchlar va sub’ektiv qarashlar egallamoqda. Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, bu jarayon haqiqatning ontologik va epistemologik maqomini zaiflashtiradi. Agar ilgari haqiqat ijtimoiy kelishuv va mantiqiy asos sifatida qabul qilingan bo‘lsa, endilikda u individual talqinlar va ideologik konstruktsiyalar darajasiga tushib qolmoqda. Bu esa jamiyatda haqiqatga

nisbatan sezgirlikning pasayishiga, mantiqiy fikrlashning hissiyotlarga bo‘ysunishiga olib keladi. Demokratik tizimlarda siyosatchilar tarixan haqiqatni ma’lum darajada “egish” orqali o‘z manfaatlarini ilgari surgan bo‘lsalar-da, post-haqiqat davrida bu jarayon yanada keskinlashdi. Endilikda ochiq yolg‘onlar ham murakkab izohlar va yuzaki uzrlar bilan oqlanadi. Natijada, siyosiy nutq manipulyativ vositaga aylanib, haqiqatni izlash emas, balki auditoriyani ishontirish asosiy maqsadga aylanadi. Bu holatni siyosiy nutqlarda yaqqol kuzatish mumkin. Masalan, ayrim siyosiy chiqishlarda real iqtisodiy va ijtimoiy muammolar hissiy bayonotlar va yarim haqiqatlar bilan yopib yuboriladi. Bunday nutqlarda statistik ma’lumotlar manipulyatsiya qilinadi, mavjud dasturlar yangi tashabbus sifatida taqdim etiladi yoki muammolarning asl sabablari yashiriladi. Natijada, jamiyatda haqiqat emas, balki “ishonishga qulay” narrativ ustunlik qiladi.

Post-haqiqat davrining yana bir muhim xususiyati — bu ijtimoiy voqelikning soddalashtirilgan, ikkilik (binary) shaklda talqin qilinishidir. Masalan, siyosiy diskursda jamiyat “yaxshilar va yomonlar”, “vatanparvarlar va xoinlar” kabi keskin qarama-qarshi guruhlarga ajratiladi. Bunday yondashuv murakkab ijtimoiy jarayonlarni soddalashtirib, hissiy reaksiyalarni kuchaytiradi va tanqidiy tafakkurni cheklaydi. Iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar ham post-haqiqat ta’siridan chetda qolmaydi. Ayrim hollarda siyosiy qarorlarning salbiy oqibatlari mavjud bo‘lsa-da, rasmiy ritorika orqali bu holat inkor etiladi yoki ahamiyatsiz qilib ko‘rsatiladi. Bu esa haqiqatning ijtimoiy ongda deformatsiyalanishiga olib keladi. Natijada, real vaziyat bilan rasmiy bayonotlar o‘rtasida tafovut yuzaga keladi. Falsafiy jihatdan bu holat haqiqatning “simulyativ” tus olishiga olib keladi, ya’ni voqelikning o‘zi emas, balki uning sun’iy ravishda yaratilgan tasviri ustunlik qiladi. Bunday sharoitda haqiqat va yolg‘on o‘rtasidagi chegara tobora xiralashib boradi. Haqiqat endi mutlaq kategoriya emas, balki ijtimoiy va siyosiy konstruktsiyaga aylanadi. Shu sababli, post-haqiqat davrida haqiqatni tiklash masalasi nafaqat ilmiy yoki jurnalistik vazifa, balki ijtimoiy zaruratga aylanadi. Bu jarayon tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborot savodxonligini oshirish va faktlarga asoslangan tahlil madaniyatini shakllantirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Aks holda, haqiqat va yolg‘on o‘rtasidagi chegara butunlay yo‘qolib, jamiyat manipulyatsiyaga moyil muhitga aylanib qoladi.

Post-haqiqat davri zamonaviy jamiyatda haqiqat va yolg‘on o‘rtasidagi an’anaviy chegaralarning sezilarli darajada o‘zgarishiga olib keldi. Endilikda haqiqat faqat ob’ektiv faktlar bilan belgilanmay, balki insonlarning hissiyoti, e’tiqodi va sub’ektiv qarashlari bilan ham shakllanmoqda. Bu holat haqiqatning relativlashuviga, ya’ni uning yagona va mutlaq mezon sifatidagi ahamiyati pasayishiga sabab bo‘lmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, post-haqiqat fenomeni siyosiy, ijtimoiy va axborot makonida keng tarqalib, jamoatchilik fikrini shakllantirishda hissiyotlarning ustunligini kuchaytirmoqda. Natijada, dezinformatsiya, yarim haqiqatlar va manipulyativ axborotlar ommaviy ongga tez singib, tanqidiy fikrlash jarayonini zaiflashtirmoqda. Bu esa demokratik jarayonlar, ijtimoiy ishonch va ma’naviy qadriyatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Post-haqiqat davrida haqiqatni himoya qilish va uni tiklash dolzarb vazifaga aylanadi. Buning uchun axborot savodxonligini rivojlantirish, tanqidiy tafakkurni shakllantirish va faktlarga asoslangan tahlil madaniyatini kengaytirish zarur. Faqat shu yo‘l bilan jamiyatda haqiqat va yolg‘on o‘rtasidagi chegaralarni qayta tiklash va sog‘lom ijtimoiy muhitni ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Eshonjonov B.Z. Aksiologik yondashuvlarni shakllantirish ijtimoiy zarurat sifatida // Kasb-hunar ta’limi. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal. 2024-yil, 12-son. 90-94-bet. (13.00.00 №19)

2. Eshonjonov B.Z. Migrant o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligi asosida ma’naviy axloqiy kompetentligini rivojlantirish // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil №4. B. 1057-1064

3. Gopal Krishna Sharma, Assistant Professor, Faculty of Law, Banaras Hindu University, email ipd: gopalk.sharma10@bhu.ac.in

4. Albert Medran, In The Kingdom of Post-Truth, Irrelevance is the Punishment, www.uno-agazine.com/wpcontent/uploads/2017/03/UNO_27_ENG_alta.pdf , p. 33

5. Editorial, Post-truth India, Economic & Political Weekly, Vol. 52, No. 1, P. 7